

УДК 811.161.2'42:[821.161.2-94:316.61]

ББК Ш141.4-7+Ш5(4Укр)5

“Я навіть незаслужив на таку ввічливість...” (Відбиття етнопсихологічних ознак українського менталітету в етикеті листування В. Гнатюка з М. Коцюбинським)

У статті на матеріалі листування В. Гнатюка з М. Коцюбинським подана порівняльна характеристика етикетних мовних засобів вираження епістолярної ввічливості, в яких знайшли відображення такі етнопсихологічні риси української ментальності, як: щирість, правдивість, паскавість, доброта, цирість, гумористичне ставлення до навколишньої дійсності.

Ключові слова: епістолярій, мовна культура, звертання, етикетні мовні засоби, епістолярна ввічливість.

Епістолярна ввічливість як важлива складова частина національної мовної культури тісно пов'язана з українським менталітетом. На відображення в мовному етикеті важливих етнопсихологічних рис характеру українців одним із перших звернув увагу Я. Головацький ще у 1847 році [Головацький 1847:257]. У статті Г. Татаревич ця важлива проблема не тільки порушується, але й частково розв'язується [Татаревич 1998:18-19]. Однак етикетні мовні засоби, наявні у листуванні В. Гнатюка з М. Коцюбинським, до цього часу в етнопсихологічному аспекті українськими мовознавцями ще не розглядалися, хоч на сьогодні і є праці, присвячені творчим взаєминам В. Гнатюка з М. Коцюбинським [Мушинка 1994:135-138], а також епістолярній мовній культурі М. Коцюбинського [Журавльова 1994:63-68]. Така спроба робиться нами вперше. У цій статті ставимо за мету подати порівняльну характеристику мовних засобів вираження ввічливості у листах обох авторів, а також з'ясувати, які ж саме етнопсихологічні риси менталітету українців знайшли там відображення.

Листування В. Гнатюка з М. Коцюбинським розпочалося з ініціативи західноукраїнського фольклориста ще в 1897 році і тривало понад 14 років. У фондах літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського в Чернігові зберігається 99 листів

В. Гнатюка до великого сонцепоклонника. 126 листів М. Коцюбинського до себе В. Гнатюк видав у Львові ще в 1914 році зі своєю передмовою і коментарем.

Важливою етнопсихологічною ознакою епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст., яка знайшла яскраве відбиття в листах М. Коцюбинського до В. Гнатюка, є сердечність [Див.: Журавльова 2004:262-268]. Так, для вияву прихильного ставлення до адресата письменник часто послуговувався етикетними виразами, до складу яких входили інтенсифікатори ввічливості *сердечний*, *сердечно* та діалектний варіант *сердечне*. У його листах до В. Гнатюка частотним є фразеологізм чемності *сердечно (сердечне) дякую*: “Пошта принесла мені Вашу книжечку (*сердечно дякую!*) – значить, Ви ще пам’ятаєте, що десь далеко, в Чернігові, живе прихильна до Вас душа” [Коцюбинський 1962:57-58]; “*Я теж дякую Вам сердечне*” [Коцюбинський 1962:119]. В етикетних виразах подяки замість інтенсифікаторів чемності *сердечно(сердечне)* іноді вживався фразеологізм *од серця* (тобто щиро, сердечно): “Не можемо скорше вирушити не через брак грошей (*за Вашу пропозицію ще раз од серця дякую*), а з інших причин” [Коцюбинський 1962:394]. Повтор етикетної дієслівної форми та наявність інтенсифікаторів *дуже* і *сердечно* сприяли посиленню епістолярної ввічливості: “*Дуже Вам дякую, сердечно дякую за се*” [Коцюбинський 1962:33]; “Все вислане Вами дістав. *Дякую, сердечно дякую*” [Коцюбинський 1962:265]. Для вираження почуття вдячності за виявлену увагу в листах М. Коцюбинського до В. Гнатюка вживаються етикетні вислови зі словами *дяка*, *подяка* та інтенсифікатором *сердечний*: “*Дістав число газети “Вперед” і книжку, за що складаю Вам сердечну подяку*” [Коцюбинський 1962:352]; “*Сердечна Вам дяка, дорогий Володимире Михайловичу, за Ваш гарний та цирий лист*” [Коцюбинський 1962:394]. Наявність двох синонімічних етикетних виразів подяки посилювала ввічливість епістолярного тексту: “*Хочеться мені сердечно подякувати Вас і паню Олену за добрість та дбайливість про мене. Велика й сердечна подяка*” [Коцюбинський 1962:408]. Ефект посиленої епістолярної ввічливості іноді досягався і за рахунок використання інтенсифікатора, вираженого прикметником у формі найвищого ступеня порівняння: “*Ще раз складаю Вам найсердечнішу подяку за цінні книжки, які мені стануть у великій пригоді*” [Коцюбинський 1961:148]. Для вираження вдячності письменник послуговувався й усталеним етикетним виразом “*сердечне спасибі*”: “*А Ви, спасибі Вам сердечне, таки частенько задувати про мене,*

чому доказом ціла бібліотека, яку я дістав од Вас..." [Коцюбинський 1962:213].

Шанобливого відтінку традиційним етикетним висловам надавали пошанні займенникові форми та звертання, виражені величанням на ім'я та по батькові: *"Сердечне спасибі Вам, дорогий Володимире Михайловичу, і всім підписаним на картці, за пам'ять про мене"* [Коцюбинський 1962:285-286]. В епістолярному тексті іноді вживалося три вирази вдячності, що посилювало ввічливість: *"Спасибі, що згадали. Дякую теж сердечно всім підписаним на картці. Гарні у Вас звичаї в Галичині: дістанеш таку картку – і вже не почуваєш себе самотнім, бачиш, що є люди і ти межі ними людина. Якось тепліше стає. Спасибі сердечно"* [Коцюбинський 1962:260].

Для вираження доброзичливого ставлення, дружніх почуттів у ситуації передачі вітання дружині В. Гнатюка, І. Франкові та іншим знайомим з Галичини, М. Коцюбинський послуговувався етикетно-ввічливими виразами, такими, як-от: *сердечно (сердечне) вітаю, сердечний привіт, сердечне привітання, сердечні поздоровлення* та іншими: *"Сердечно вітаю д-ра Франка"* [Коцюбинський 1962:26]; *"Сердечно вітаю паню Опену, Ваших дітей, Роздольських, Кривецького, Затізняка, Мочульського і інших знайомих"* [Коцюбинський 1962:310]; *"Привіт сердечний високоповажаній пані Вашій, Вашим дівчатам і Юркові"* [Коцюбинський 1961:422]. Полісемантичні ввічливі фразеологізовані словосполучення *сердечно (сердечне) вітаю, сердечне привітання* письменник використовував і в етикетній ситуації прощання: *"... а поки що сердечно вітаю Вас..."* [Коцюбинський 1961:297]; *"Засилю вам сердечне привітання"* [Коцюбинський 1961:331]. У листах М. Коцюбинського до В. Гнатюка замість фразеологізму ввічливості *"Всього найкращого"* іноді вживався трансформований чемний вираз прощання-побажання *"Сердечно бажаю Вам всього найкращого!"* [Коцюбинський 1961:324]. При прощанні він зрідка послуговувався і контамінованим виразом, який має відтінок розмовності: *"... а поки що сердечно здоров'я Вас усім найкращим"* [Коцюбинський 1961:385]. Багатозначний етикетний вислів *"сердечно (сердечне) бажаю Вам"* письменник використовував як у ситуації прощання, так і в ситуації поздоровлення та побажання: *"Сердечно бажаю Вам здоров'я та всякого гаразду"* [Коцюбинський 1961:392]; *"І в Новому, як і в старому році, обіймаю Вас сердечно та так само сердечно бажаю найкращого здоров'я та доброго настрою"* [Коцюбинський 1962:153].

Роль інтенсифікатора ввічливості при етикетній лексемі *бажати* іноді виконували фразеологізми *од серця* (щиро, сердечно) та *цілим серцем* (щиро, гаряче): “Здоровтю Вас з родиною і бажаю од серця кращого нового року, ніж як був попередній” [Коцюбинський 1962:433]; “Цілим серцем бажаю і Вам здоров'я...” [Коцюбинський 1962:440] (до О. Гнатюк). Полісемантичний чемний вираз “Цілюю Вас сердечно (сердечно)” вживався у його епістолярію то в етикетній ситуації прощання, то як подяка: “Цілюю Вас сердечно” [Коцюбинський 1962:288]; “З дому мене повідомили, що дійшов “Етнографічний збірник”, за що цілюю Вас сердечно” [Коцюбинський 1962:431].

У листах В. Гнатюка до М. Коцюбинського інтенсифікатор чемності *сердечно* майже не використовується. І лише в колективному посланні з Криворівні, під яким підписався і В. Гнатюк, натрапляємо на ввічливо-етикетний прощальний вислів “поздоровляємо дуже сердечно”: “Кланяємося Вам і поздоровляємо дуже сердечно від усіх верхів Криворівських і від нас всіх, і від Черемоша” [Гнатюк 2002:317]. А у листі від 6 січня 1913 року міститься етикетне побажання, де роль інтенсифікатора ввічливості виконує фразеологізм *з усього серця*: “Потрохи вже працюю і друкую тепер чортювиння, незадовго надішлю Вам його і думаю, що Ви до того часу вже поздоровієте та покинете Київ, чого Вам бажаю з усього серця” [Гнатюк 2002:353].

Важливою етнопсихологічною рисою українського менталітету є ласкавість. Яскраве відображення ця ознака знайшла у фразеологізмах, якими, як інтенсифікаторами ввічливості, часто послуговувалися у листах українські інтелігенти XIX – початку XX ст. [Див.: Журавльова 2003:183-189; 2005:40-47]. Доброзичливість, привітне ставлення М. Коцюбинського до В. Гнатюка передавалося у листах за допомогою фразеологічних синонімів *коли ласка, як Ваша ласка, з ласки своєї*, якими автор послуговувався для вираження чемних прохань: “Дуже прохаю б, коли ласка, одповісти мені невдовзі” [Коцюбинський 1961:321]; “Висипайте, як Ваша ласка, і надалі “Вістник...” [Коцюбинський 1962:11]. У листах В. Гнатюка фразеологізми-інтенсифікатори трапляються зрідка: “Напишіть щодо мене, як Ваша ласка, але не відкладаючи надовго” [Гнатюк 2002:324].

Якщо лист містив прохання про послугу, то вживався трансформований фразеологізм чемності “зробіть ласку”, який з погляду сучасної мови має відтінок застарілості: “Зробіть мені ласку, найміть мені хату десь близько од Вашої і упорядкуйте справу з

обідом” [Коцюбинський 1962:268]. Посиленню епістолярної ввічливості сприяла заміна у трансформованій фразеологічній одиниці дієслова у формі імператива дієслівною формою умовного способу: “*Ви зробити б мені тим велику ласку – та може б це було й на користь виданню*” [Коцюбинський 1961:281]; “*Ви зробили б мені велику приємність і ласку, коли б прислати своє поличчя*” [Коцюбинський 1961:308]. Частотним у листуванні обох авторів є фразеологізм *будьте ласкаві* як інтенсифікатор ввічливості: “*Будьте ласкаві, не одмоете допомогти в тій справі своїми радами і вказівками*” [Коцюбинський 1961:325]; “*Будьте ласкаві завчасу все докладно обдумати, щоб час використати в Криворівні якнайкраще та щоб написати бодай один том оповідань за вакації*” [Гнатюк 2002:311]. Такий усталений вираз у листах як В. Гнатюка, так і М. Коцюбинського інколи ускладнювався частками: “*Будьте отже ласкаві уложити порядок, в якому мають іти далі оповідання, і подати назву книжки*” [Гнатюк 2002:257]; “*Будьте ж ласкаві, звістіть мене, чи дістали того листа і чи встиг я на термін*” [Коцюбинський 1961:363]. Делікатними в епістолярній спадщині обох адресантів є ввічливі прохання, в яких етикетна частина має вигляд речення непрямої питальності (риторичного питання при заперечній формі питання): “*Ви, мабуть, кореспондуєте з д. Мирним Чи не були б Ви ласкаві написати, аби він прислав нам свою “Повію”?*” [Гнатюк 2002:242]; “*Чи не були б Ви ласкаві розпорядитися, щоб мені прислана була коректа з 97 стор. і до кінця книжки*” [Коцюбинський 1961:290]. Ефект посиленої ввічливості іноді досягався у їхніх листах використанням в одному епістолярному тексті кількох фразеологічних синонімів-інтенсифікаторів з коренем ласк- чи багаторазовим повтором одного й того ж фразеологізму-інтенсифікатора. Для прикладу візьмемо лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка від 14 березня 1907 року: “*Будьте ласкаві – розв’яжіть загадку, якої ми самі не годні розв’язати*”; *Як Ваша ласка – повідоміть, чи товариство ім. Шевченка пришло що для бібліотеки “Просвіти” з своїх видань?*” “*Чи проф. Грушевський тепер у Львові? Кланяйтесь йому, з ласки своєї...*” [Коцюбинський 1962:44]. Або наведемо уривок з листа В. Гнатюка до М. Коцюбинського від 4 жовтня 1899 року, в якому фразеологічний зворот *будьте ласкаві* повторюється 4 рази: “*Щодо об’єму томів, то будьте ласкаві полишити мені ту справу, я вже полагоджу її*”; “*Як маєте вже хоч трохи скрипту, то будьте ласкаві прислати його...*”; “*Будьте ласкаві подумати над тим*”; “*Як*

переглянете видання спілки, *будьте ласкаві* написати, як Вам подобається” [Гнатюк 2002:222-223].

У ввічливих звертальних формулах, наявних у листах М. Коцюбинського до В. Гнатюка, іноді трапляється етикетний епітет *ласкавий*: “Маю до Вас, *ласкавий добродію*, велике прохання: мені дуже хотіло б ся мати Вашу фотографію і хоч таким способом побачити чоловіка, якого я так шаную, якому я стільки винен і такий вдячний” [Коцюбинський 1961:308]. Про ласку, доброзичливе ставлення адресанта до адресата свідчить і ввічливе прохання *прошу ласкаво*, яким часто послуговувався фольклорист у листах до М. Коцюбинського: “*Прошу ласкаво* відповісти, що думаєте про се і що зробіте” [Гнатюк 2002:231].

Особливістю листів етнографа є те, що така чемна формула прохання іноді вживалася зі вставним словом *проте*: “*Прошу, проте, ласкаво* прислати від себе щось, та попросить про се саме добродіів Коваленка і Мирного...” [Гнатюк 2002:253].

Про доброту, дружельобність, привітність нашого народу свідчать епістолярні звертання, гоноративи, етикетні епітети, фразеологізми ввічливості з коренем добр-, в яких віддзеркалилась доброта – важлива етнопсихологічна риса української ментальності [Див.: Журавльова 2003:144-155]. Як зазначає дослідниця історії мовного етикету О. Миронюк, лексема *добродій* виконувала мовно-етикетну функцію ще в староукраїнській мові десь приблизно з XVI ст.“ [Миронюк 1993:15]. Етикетні лексеми *добродій* і *добродійка* вживалися в листах інтелігентів на всіх українських теренах і стали окрасою епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. Добродіями величали один одного у листах В. Гнатюк і М. Коцюбинський, оскільки на початку листування стосунки між ними носили офіційно-ввічливий характер. Якщо М. Коцюбинський у листах до західноукраїнського етнографа послуговувався звертальними формулами, в яких лексема *добродій* поєднувалася з різноманітними шанобливими та дружніми етикетними епітетами типу *високоповажаний, високошановний, вельмишановний, дорогий, любий* та іншими, то В. Гнатюк зазвичай іменував письменника “*високоповажаним добродієм*”: “*Високошановний добродію!*” [Коцюбинський 1961:279]; “Зрештою розумію, що то властиве не редакція пам’ятає про мене, а Ви, *дорогий добродію*, і моя вдячність належиться Вам” [Коцюбинський 1962:12]; “*Високоповажаний добродію!*” [Гнатюк 2002:253].

Добре знаючи, що на західноукраїнських землях на той час під впливом польської мови діяла двойнна антропонімійна система [Див.: Митрополит Іларіон 1958:248-249; Худаш 1977:132], М. Коцюбинський нерідко у листах іменував свого товариша паном Володимиром: “Також і Ви, *пане Володимире*, коли будете посилати мені книжки, звістіть, що саме посилаєте” [Коцюбинський 1961:417]. Як стверджує О. Миронюк, гоноративи *пан, пані* були обов’язковим засобом вираження ввічливості у ХІХ ст. [Миронюк 1993:17].

Важливим засобом вираження шанобливої ввічливості в епістолярії ХІХ – початку ХХ ст. були етикетні звертальні моделі на ім’я та по батькові [Див.: Журавльова 2003:40-44]. На думку О. Миронюк, поширеним способом привертання уваги протягом усього періоду розвитку української мови є звертання на ім’я та по батькові, що безпосередньо засвідчують писемні джерела ХІ – ХХ ст.” [Миронюк 1993:19].

Гречними звертаннями на ім’я та по батькові послуговувалися обидва автори: “*Дорогий та любий Володимире Михайловичу!*” [Коцюбинський 1962:433]; “*Високоповажаний й дорогий Михайле Михайловичу!*” [Гнатюк 2002:349]. Не дивлячись на те, що, як писав І. Франко, “... у нас, “не помнящих родства”, і обертання по отчеству не вживається” [Франко 1986(50):222], В. Гнатюк величав на ім’я та по батькові не лише М. Коцюбинського, а й послуговувався такими гоноративами в інших етикетних ситуаціях. Величання на ім’я та по батькові служило йому епістолярним засобом самоназивання: “*Володимир Михайлович*” [Гнатюк 2002:314]; “*Ваш Володимир Михайлович*” [Гнатюк 2002:306]. Гоноративи, виражені власним ім’ям та формою по батькові, фольклорист вживав і в етикетній ситуації згадування про відсутню особу, що є вищим ступенем прояву ввічливості: “Чи бачили вже нову повість *Гната Мартиновича*?” – запитує він письменника у листі від 2 червня 1911 року, маючи на увазі повість Гната Хоткевича “Кам’яна душа” [Гнатюк 2002:313]. “... задумую написати ще статтю до “Діла” про нашу літературну мову, де трошки почешу *Івана Семеновича*...” (йдеться про статтю І. Нечужа-Левицького) “Криве дзеркало української мови”) [Гнатюк 2002:352]. Власне ім’я та назва по батькові у листах етнографа іноді вживалося з метою створення жарпівливо-гумористичного тону оповіді. У цьому виявилась одна з особливостей характеру не тільки В. Гнатюка, а й українського народу загалом. На цю рису вдачі фольклориста неодноразово вказував і М. Коцюбинський: “*Ваш милій, повний гумору тист*, справив мені велику приємність, і навіть

позаздрив Вам, що можете “Хоч біда – та гоць!” [Коцюбинський 1962:18]; “Ще Ваше щастя, що маєте веселу вдачу, добрий гумор” [Коцюбинський 1962:214]. Так, В. Гнатюк жартома називав М. Коцюбинського *Михайлом Михайловичем I*, а М. Могілянського, перекладача більшості творів письменника російською мовою, – *Михайлом Михайловичем II*. Фольклорист надіслав М. Коцюбинському картку із зображенням на ній негра, на якій написав: “Так буде виглядати *Михайло Михайлович I* по тижневім побуті в Криворівні, обсмалений від сонця і від огню товаришок!” [Гнатюк 2002:309]; “А *Михайло Михайлович II* розписався! В кожній книжці “Літературно-наукового вістника” дає тепер оповідання” [Гнатюк 2002:352]. Жартівливо-фамільярний відтінок мало й індивідуально-авторське звертання В. Гнатюка, яке складалося з усіченої форми власного імені та повної назви по батькові: “*Високоповажаний Мих Михайловичу!*” [Гнатюк 2002:273,331]. Жартівливе забарвлення має і поштиво-фамільярний гоноратив, утворений від усічених форм власного імені та батьківського наймення: “*Мих Мих* (петербурзький) писав до мене вже пару разів, а я до нього менше...” [Гнатюк 2002:347]. Легким гумором позначене й новорічне побажання В. Гнатюка “Бажаю щастя, здоров’я і *кути грошей!*” [Гнатюк 2002:299].

На щирість як одну з етнопсихологічних ознак українського менталітету, яка відбилась у етикетних мовних засобах епістолярної ввічливості, у свій час звернув увагу ще Я. Гнатюк. Він ці вислови з інтенсифікаторами ввічливості *щиро* (*щире*), *щиросердечно*, *од щирого серця* трапляються часто в листах письменника і значно рідше в листах етнографа. Так, для вираження почуття вдячності за зроблене добро адресанти послуговувалися різноманітними етикетними виразами подяки: “*Приймають од мене щиросердечну подяку ще раз!*” [Коцюбинський 1961:303]; “*Дякую дуже щиро за прислані книжки...*” [Гнатюк 2002:240]. Чемні вислови, у яких віддзеркалюється щирість, вживалися авторами і в етикетній ситуації побажання: “... *щиро бажаю Вам ще більшого успіху в роботі, бо це єдина наша потіха...*” [Коцюбинський 1961:89]; “*Бажаю Вам того від щирого серця!*” [Гнатюк 2002:352].

Виявом доброзичливого, сердечного ставлення адресанта до адресата були полісемантичні ввічливі вирази, вживані авторами в етикетній ситуації прощання: “*Щире бажаю Вам усього найкращого!*” [Коцюбинський 1961:301]; “*Щире вітаю Вас і цілую!*” [Коцюбинський 1962:30]; “*Здоров’я Вам щиро і чекаю на відповідь!*” [Гнатюк

2002:261]; “... *засишаю Вам і Вашій родині щирий привіт*” [Гнатюк 2002:345].

Отже, у мовних засобах вираження епістолярної ввічливості, наявних в етикеті листування В. Гнатюка з М. Коцюбинським, знайшли відображення такі етнопсихологічні риси українського менталітету: сердечність, ласкавість, добрість, щирість (у листах М. Коцюбинського); ласка, доброта, щирість, гумор (у листах В. Гнатюка).

Література:

Головацький 1847: Головацький Я. Слова витанья, благословенства, чемности и обычайности у Русиновъ // Вѣнокъ русинамъ на обжинки упльель Иван Б. Головацький. Часть вторая. – У Вѣдни, 1847. – С. 255 – 261.

Журавльова 1994: Журавльова Н.М. Листи М. Коцюбинського – взірць високої мовної культури // Збірник матеріалів наук. - практи. конф., присвяченої 130-річчю з дня народж. М. Коцюбинського. – Чернігів, 1994. – С. 63 – 68.

Журавльова 2003: Журавльова Н. Про величання на ім'я та по батькові у листах письменників ХІХ – початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. Ономастика. Ч. 2. – Тернопіль, 2003. – С. 40 – 45.

Журавльова 2003: Журавльова Н. “... Лиш о ласку вас благаю...” (формули ввічливості з коренем ласк- в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст.) // Семантика мови і тексту. Збірник статей VIII Міжнародної наукової конф. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 183 – 189.

Журавльова 2003: Журавльова Н.М. “Добродію, озвіться добрим словом...” (формули ввічливості з коренем добр- в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст. // Мова і культура. Серія: Філологія. – Вип. 6. У 10 т. – Т.3, Ч.ІІ: Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 144 – 155.

Журавльова 2004: Журавльова Н.М. Сердечність як одна з етнопсихологічних ознак української ввічливості (на матеріалі листів письменників і культурних діячів ХІХ – початку ХХ ст.) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна – №632. – Серія: Філологія. Вип. 42. – Харків, 2004. – С. 262 – 268.

Журавльова 2005: Журавльова Н.М. Ласкавість як важлива етнопсихологічна ознака українського епістолярного етикету ХІХ –

- початку ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. – Вип. 78. – Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2005. – С. 40 – 47.
- Коцюбинський 1961: Коцюбинський М.М. Тв.: У 6 т.–Т. 5: Листи (1886-1905). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 464 с.
- Коцюбинський 1962: Коцюбинський М.М. Тв.: У 6 т.–Т. 6: Листи (1906-1913). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 492 с.
- Гнатюк 2002: Листи до Михайла Коцюбинського. – Т.І. – Айхельбергер-Гнатюк.–К.: Українські пропілеї, 2002. – С. 216 – 355.
- Миронюк 1993: Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): Автореф. дис. ...канд. філол. наук.– К., 1993.–22с.
- Митрополит Іларіон 1958: Митрополит Іларіон Назва по батькові // Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному. Мовні нариси. – Вінніпег: Наша культура, 1958. – С. 247 – 249.
- Мушинка 1994: Мушинка М. Взаємини Володимира Гнатюка з Михайлом Коцюбинським // Збірник матеріалів наук.-практ. конф., присвяченої 130-річчю з дня народж. М. Коцюбинського. – Чернігів, 1994. – С. 135 – 138.
- Татаревич 1998: Татаревич Г. Етикет і ментальність // Дивослово. – 1998. – №3. – С. 18 – 19.
- Франко 1986(50): Франко І.Я. Зібрання тв: У 50 т.–Т.50: Листи (1895-1916).–К.:Наукова думка, 1986. – 203 с.
- Худаш 1977: Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Zhuravliova N.M. “I even haven’t deserved such politeness...” (reflection of ethnic and psychological traits of Ukrainian mentality in ethiquette of correspondence between V. Hnatiuk and M. Kotziubynskiy) Zaporizhya National University, Ukraine.

The article based on the material of correspondence correspondence between V. Hnatiuk and M. Kotziubynskiy represents comparative characteristics of ethiquette language means of expression of epistolary politeness which reflect such ethnic-psychological traits of Ukrainian mentality as heartiness, willingness, kindness, sincerity, humorous attitude towards the surrounding reality.